

Drie gedaanten van Dionysus: recreatief, medisch en religieus gebruik van ayahuasca

A. VAN DER BRAAK

- ACHTERGROND** Ayahuasca is een snel in populariteit toenemende psychoactieve thee waarvan de beeldvorming en effecten echter sterk bepaald worden door de verschillende sets en settings van het gebruik.
- DOEL** Onderscheiden van recreatief, medisch en religieus gebruik van ayahuasca, en nader ingaan op het religieuze gebruik.
- METHODE** Aan de hand van Nietzsches drie gedaanten van de Griekse god Dionysus beschrijven en analyseren van de drie contexten van ayahuasca-gebruik.
- RESULTATEN** Het religieuze gebruik van ayahuasca, zoals in de Santo Daimekerk, kunnen we duiden als een hedendaagse vorm van gnostiek.
- CONCLUSIE** In het onderzoek naar effecten van ayahuasca moet men rekening houden met de verschillende sets en settings die ik in dit artikel onderscheid. Er moet meer onderzoek komen naar het religieuze gebruik van ayahuasca.

TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 62(2020)8, 721-725

TREFWOORDEN ayahuasca, Dionysus, gnostiek, religie, Santo Daime

Ayahuasca is een psychoactieve thee die wordt bereid met twee planten uit het Amazonegebied. De basis is de liaan van de slingerplant *Banisteriopsis caapi*. Deze wordt aangevuld met de bladeren van de *Psychotria viridis*-plant, die de psychoactieve stof DMT bevatten. De liaan zorgt ervoor dat de DMT uit de bladeren niet wordt afgebroken in de maag en lever door monoamineoxidase(MAO)-enzymen.

Ayahuasca neemt snel toe in populariteit. Het wordt in Nederland meestal gebruikt in een religieuze context, in sjamanistische ceremonies en in twee vestigingen van de Braziliaanse Santo Daimekerk. In de populaire media daarentegen wordt ayahuasca vaak afgeschilderd als een gevaarlijke en illegale drug waar mensen 'high' van worden, vergelijkbaar met ecstasy en cannabis. En in de academische context is er toenemend onderzoek naar de genezende effecten van ayahuasca als mogelijk medicijn voor vele aandoeningen.

Deze uiteenlopende perspectieven op ayahuasca hangen samen met Zinbergs theorie van *drug*, *set* en *setting* (Zinberg 1986): zowel de ervaren effecten als de interpretatie daarvan worden voor een belangrijk deel bepaald door individuele variabelen (*set*: verwachtingen, eerdere ervaringen, overtuigingen en motivatie) en contextuele variabelen (*setting*: locatie, atmosfeer en gezelschap).

Daarom is het nodig om meer onderscheid te maken tussen verschillende soorten gebruik en ervaring, teneinde te komen tot een genuanceerder inzicht in de verschillende contexten van ayahuasca-gebruik. In dit artikel onderscheid ik, aan de hand van Nietzsches drie gedaanten van de Griekse god Dionysus, recreatief, medisch en religieus gebruik van ayahuasca, en beoog ik het religieuze gebruik van ayahuasca te duiden als een vorm van hedendaagse gnostiek. Daarbij zal ik de Santo Daimekerk als casus bespreken.

Drie gedaanten van Dionysus

In Nietzsches werk *De geboorte van de tragedie* (Nietzsche 2000 [1872]) onderscheidt hij de twee goddelijke krachten Apollo en Dionysus. Zoals Nietzsche ze in zijn latere werken zoals *Voorbij goed en kwaad* (Nietzsche 2004 [1885]) interpreteerde, verwijzen deze twee godheden naar bewustzijnsmodi, naar twee psychologische realiteiten, en niet zozeer naar metafysische principes. Apollo en Dionysus zijn opposities, wederzijds afhankelijk. Het gaat hier om een polariteit zoals die tussen yin en yang in het Chinese denken, waarbij de twee tegenpolen elkaar wederzijds vooronderstellen.

Apollo is de zonnegod van de vorm, de maat, de individualiteit, de begrenzing, van afgescheidenheid en van de schoonheid van de verschijningen. De bewustzijnsmodus van het apollinische is de regulerende en individualiserende werking van het bewustzijn die het mogelijk maakt om de fenomenale ervaring te verwerken en te categoriseren. Wanneer de apollinische bewustzijnsmodus faalt, wordt men geconfronteerd met een chaotische en onleefbare werkelijkheid; men blik in de dionysische afgrond. Dionysus is de god van de overmaat die voorbij vormen en afgescheidenheid gaat, de god van de extase, de roes en de afgrond. Dionysus is de leegte, de chaos en de destructieve multipliciteit die aan iedere vorm voorafgaat. De werkelijkheidsbeleving die als 'Dionysus' wordt aangeduid, is als een roes waarin het subjectieve geleidelijk aan volledig op de achtergrond komt. Deze ervaring gaat met zelfverlies (*ego dissolution*) gepaard. Nietzsche benadrukt het religieuze karakter van de dionysische werkelijkheidsbeleving. De mens 'voelt zich een god, en hij loopt net zo gelukzalig en verheven rond als hij in zijn droom de goden zag rondlopen.' (Nietzsche 2000[1872]: 26).

In dit artikel wil ik de dionysische werkelijkheidsbeleving gebruiken als metafoor om over de effecten van ayahuasca te spreken. Mijn interpretatie van de effecten van ayahuasca is dat onder invloed daarvan de individualiserende apollinische bewustzijnsmodus plaatsmaakt voor Dionysus. Nietzsche onderscheidt echter drie modaliteiten van de dionysische bewustzijnsmodus. Hij bespreekt drie gedaanten van Dionysus, die in mijn interpretatiemodel corresponderen met drie contexten voor ayahuasagebruik: een recreatieve, een medische en een religieuze.

DE EERSTE GEDAANTE VAN DIONYSUS

De eerste gedaante van Dionysus is de barbaarse, uit Azië afkomstige Dionysus Bacchus, de god van de orgie, de zinnelijke mateloosheid (in hedendaagse termen: de god van de *rave party*). Dionysus Bacchus is een poging tot directe eenwording met het dionysische, middels de roes, de extase, de seksualiteit en middels het lijden. Deze eenwording komt neer op het tijdelijk opheffen van individu-

AUTEUR

ANDRÉ VAN DER BRAAK, hoogleraar Boeddhistische filosofie in dialoog met andere levensbeschouwelijke tradities, Vrije Universiteit, Amsterdam.

CORRESPONDENTIEADRES

Prof. dr. A. van der Braak.

E-mail: a.vander.braak@vu.nl

Geen strijdige belangen meegedeeld.

Het artikel werd voor publicatie geaccepteerd op 29-4-2020.

alisering via een soort 'piekervaring'. Dionysus Bacchus staat voor een recreatieve context van ayahuasagebruik waarin de psychedelische trip centraal staat, de eindeloze fascinatie met bijzondere ervaringen. Het loskomen van het ego, van de apollinische bewustzijnsmodus, is een spannende ervaring die ruimte biedt aan allerlei fascinerende visioenen.

Pinchbeck en Rokhlin (2019) beschrijven hoe vandaag de dag wereldwijd, van Londen tot Kaapstad tot Ibiza, hippe neosjamaanse ayahuasca-subculturen ontstaan waarin mensen op zoek gaan naar intense ervaringen van verlichting en verbinding. De verruiming van het bewustzijn wordt hier vaak aangewend om de ervaring van het dagelijks bestaan te verrijken.

DE TWEEDE GEDAANTE VAN DIONYSUS

De tweede Dionysus is de Griekse Dionysus Zagreus. Volgens Nietzsche waren de Grieken beschermd tegen het mateloze dionysische barbarisme van Dionysus Bacchus door hun god Apollo, de god van de maat en de begrenzing. Dionysus Zagreus werd in de Griekse tragedie belichaamd in de gestalte van de tragische held die een strijd met de chaos van het dionysische voert. De held heeft een gezond en sterk ego die het onleefbare dionysische leefbaar maakt, en daardoor Apollo en Dionysus weet te verzoenen, ook al is het slechts tijdelijk.

Dionysus Zagreus staat voor een medische context van ayahuasagebruik, waarin maat en begrenzing worden toegepast op de dionysische vervoering. Een streng gereguleerd medisch gebruik, vaak binnen een steriele ziekenhuissetting, beoogt om weerbaarheid en veerkracht te vergroten. Harris geeft een overzicht van de vele therapeutische toepassingen van ayahuasca, o.a. bij depressie en angststoornissen (Harris 2017: 44-8), dieet en fitness (Harris 2017: 48-52), verslaving (Harris 2017: 52-6), en post-traumatische stressstoornissen. (Zie ook de reviews van Van den Brink e.a., Breeksema e.a. en Vermetten e.a. in dit themanummer).

Binnen de medische context worden de ervaringen van ayahuasca (net als die van andere psychedelica) psychologisch geduid (Shanon 2002; Harris 2017). Harris parafraseert psychiater Stanislav Grof als volgt: 'Ayahuasca fungeert als een niet-specifieke versterker van wat aanwezig is in de psyche, waarbij het alles uitlicht, van huidige conflicten, diepe onbewuste zaken, en voorbij levens tot mythische openbaringen.' (Harris 2017: 106). De Rios en Grob (1994) daarentegen geven als alternatieve duiding dat ayahuasca een hypersuggestibele staat opwekt, een duiding waarvan een nadere uitwerking buiten het bestek van dit artikel valt.

DE DERDE GEDAANTE VAN DIONYSUS

De derde Dionysus is Dionysus Iacchus uit de eleusinische mysteriën (een populaire mysteriecultus uit de Oudheid rondom de vruchtbaarheidsgodin Demeter, haar dochter Persephone en Dionysus, zie Wasson e.a. 1978), die verwijst naar een 'derde weg' voorbij het ontsnappen aan individualiteit en het versterken van individualiteit. Nietzsche schrijft dat de epopten (de ingewijden in de mysteriën van Eleusis) geloofden dat de in stukken gescheurde Zagreus zou herrijzen als Dionysus Iacchus, de komende god. (Nietzsche 2000: 67). Dionysus Iacchus symboliseert een bewustzijnsmodus waarbij Dionysus de taal spreekt van Apollo, en Apollo uiteindelijk de taal van Dionysus (Nietzsche 2000: 133). Het doel is hier niet om te ontsnappen aan de wereld of te kunnen overleven in de wereld, maar om de wereld, met inbegrip van het dionysische, volledig te kunnen omarmen.

Nietzsche gebruikt Dionysus Iacchus om een transformatie tot een andere bewustzijnsmodus aan te duiden, waarin individualiteit niet wordt opgeheven middels een vlucht uit dit bestaan, noch wordt versterkt om het bestaan leefbaarder te maken, maar wordt ontstegen door haar op te nemen in een hoger perspectief. De inlijving van dit hogere perspectief leidt tot een permanente transformatie in onze beleving van het bestaan, waardoor onze individualiteit niet zozeer wordt opgeheven, maar niet langer als problematisch wordt ervaren. We vinden als het ware een manier om de wereld vanuit een alomvattend perspectief te beleven dat geworteld is in het dionysische. Een dergelijke transformatie biedt ruimte voor de onderlinge verbondenheid van tegenstellingen.

Dionysus Iacchus staat voor een religieus gebruik van ayahuasca, waarin spirituele kennis en spirituele communicatie centraal staan. De verbinding met het goddelijke staat hier centraal in de rituelen, en transpersoonlijke krachten of identiteiten staan vaak niet ter discussie. De context van het ayahuascagebruik is bij uitstek een transcendente.

Bij religieuze ayahuascagebruikers overheerst een ontologische interpretatie van de effecten van ayahuasca. Harris (2017) beschrijft een grote verandering in wereldbeeld: 'Er lijkt een veel rijker weefsel van spirituele dimensies voor ons om te benaderen, te verkennen en van te leren.' (Harris 2017: 65); 'Ik heb geleerd dat de realiteit veel omvangrijker en complexer is dan onze gewone staat, dat het goddelijke bestaat en toegankelijk is voor ons allen.' (ibid.). Ayahuascagebruikers openen zich voor wat zij omschrijven als niet-menselijke werelden, plantgeesten, spirituele dokters, persoonlijke voorouders, ervaringen uit vorige levens, en soms entiteiten uit andere dimensies of universa (Harris 2017: 71).

Religieus ayahuascagebruik als hedendaagse gnostiek

Het religieuze gebruik van ayahuasca speelt zich echter af buiten de gevestigde religieuze kaders. Religiewetenschapster April DeConick (2016) betoogt dat we veel moderne spiritualiteit vruchtbaar kunnen begrijpen als een hedendaagse vorm van gnostiek. Ik wil haar model toepassen om het religieuze gebruik van ayahuasca te duiden als precies zo'n hedendaagse vorm van gnostiek. Ik ga daarbij als voorbeeld uit van de Braziliaanse Santo Daimekerk, die gebruikmaakt van ayahuasca als sacrament (Goldman 1999: xxx). Santo Daime werd opgericht in de jaren dertig van de twintigste eeuw door Raimundo Irineu Serra (1892-1971). Sinds de jaren tachtig heeft deze ayahuascareligie zich verspreid over de gehele wereld. Ze vormt tegenwoordig een van de belangrijkste contexten waarbinnen ayahuasca wordt gedronken.

DeConick betoogt dat we gnostiek niet zozeer moeten begrijpen als een specifieke religieuze traditie uit de eerste eeuwen na Christus, maar eerder als een type spiritualiteit dat in alle religies te vinden is. In al hun diversiteit zijn vormen van gnostische spiritualiteit gericht op de zoektocht naar waarheid via transformatieve en bevrijdende spirituele ervaringen. DeConick beschrijft gnostiek als een type spiritualiteit met de volgende kenmerken:

1. *Gnosis*. Directe, extatische ervaringskennis van het goddelijke staat centraal. De gnostische spiritualiteit is gericht op de individuele menselijke zoektocht naar heelheid en genezing (DeConick 2016: 11). In de Santo Daime beschouwt men de ayahuasca, die Daime wordt genoemd, als leraar die onderricht geeft dat leidt tot inzicht en wijsheid zonder tussenkomst van priesters of andere religieuze autoriteiten. Men gaat een intieme verbinding aan met wat men beschouwt als een goddelijk wezen van intelligentie, compassie, helderheid en spirituele kracht.
2. *Ritueel*. Gnosis ontstaat niet spontaan, maar wordt zorgvuldig gechoreografeerd via rituele ceremonies (DeConick 2016: 11). Het rituele gebruik van psychoactieve stoffen

was historisch gezien een belangrijk onderdeel van de weg naar gnosis. De dionysische festivals vonden plaats rondom de sacramentele consumptie van wijn, terwijl de rituelen van de eleusinische Demeter-mysteriën draaiden om het drinken van *kukeon*, een opiumachtige drank die sterke visioenen teweegbracht. In de Indiase *Rig-Veda* wordt het rituele drinken van het somasap bejubeld.

In de Santo Daimebijeenkomsten staan rituelen centraal: het gezamenlijk zingen van hymnen, soms gecombineerd met geformaliseerde danspassen, soms zittend op stoelen, in combinatie met het drinken van Daime. De Daime wordt niet alleen op rituele wijze gedronken, maar ook op rituele wijze bereid.

3. *Goddelijke vonk*. De mens heeft een spirituele natuur die hem of haar rechtstreeks verbindt met het goddelijke (DeConick 2016:11). In de Santo Daimehymnen keert het thema 'ik ben een kind van God', 'ik ben een kind van de waarheid', keer op keer terug.

4. *Een holistisch mens- en wereldbeeld*. Geest, ziel en lichaam zijn één, en spirituele heelheid en psychologische en fysieke gezondheid gaan samen. Religieuze transformatie staat niet los van therapeutische transformatie en lichamelijke genezing. Gnostische religieuze rituelen zijn ook therapeutische en genezende rituelen. Ook in de Santo Daimerituelen wordt geen strikt onderscheid gemaakt tussen therapeutische en religieuze effecten.

Conclusie

In dit artikel onderscheid ik, aan de hand van Nietzsches drie gedaanten van Dionysus, recreatieve, medische en religieuze contexten van ayahuasagebruik. Deze heb ik kort verhelderd middels een selectie van de overvloedig aanwezige literatuur over ayahuasca.

Het recreatieve gebruik van ayahuasca in een informele setting (relatief weinig voorkomend) verschilt sterk van een streng gereguleerd medisch gebruik van ayahuasca in een steriele ziekenhuissetting (ook relatief weinig voorkomend, maar dominant in academische narratieven over de effecten van ayahuasca).

Terwijl ayahuasagebruik meestal in een religieuze context plaatsvindt, zijn het vooral antropologen die daarover publiceren (bijvoorbeeld Labate & Cavnar 2018), maar nog relatief weinig religiewetenschappers (zoals Dawson 2013). Het ligt voor de hand te veronderstellen dat deze verschillende sets en settings zowel verschillende ayahuasca-ervaringen opleveren als verschillende interpretaties van die ervaringen; een belangrijke factor om mee te nemen in wetenschappelijk onderzoek naar het effect van ayahuasca.

Ik duid het religieuze ayahuasagebruik via Nietzsches gedaante van Dionysus Iacchus als een dionysisch proces van transformatie. Het model van DeConick heb ik gebruikt om te laten zien hoe een ayahuascareligie als Santo Daime gezien kan worden als een hedendaagse vorm van gnostiek. Meer onderzoek naar het religieuze gebruik van ayahuasca is echter gewenst.

LITERATUUR

- Brecksema JJ, van den Brink W, Veraart J, Smith-Apeldoorn S, Vermetten E, Schoevers RA. Psychedelica bij de behandeling van depressie, angst en obsessieve-compulsieve stoornis. *Tijdschr Psychiatr* 2020; 62: 618-28.
- Brink W van den, Brecksema J, Vermetten E, Schoevers R. Psychedelica bij de behandeling van verslaving en psychose. *Tijdschr Psychiatr* 2020; 62: 650-8.
- Dawson A. Santo Daime: A New World Religion. Londen: Bloomsbury; 2013.
- DeConick AD. The Gnostic New Age. How a countercultural spirituality revolutionized religion from antiquity to today. New York: Columbia University Press; 2016.
- Dobkin de Rios M, Grob CS. Hallucinogens, suggestibility and adolescence in cross-cultural perspective. *Yearbook of Ethnomedicine and the Study of Consciousness* 1994; 3: 123-32.
- Goldman J. Preface. In: Polari de Alverga A. *Forest of Visions: Ayahuasca, Amazonian Spirituality, and the Santo Daime Tradition*. Rochester: Park Street Press; 1999. p. xx-xxxiii.
- Harris R. Listening to Ayahuasca. New hope for depression, addiction, PTSD, and anxiety. Novato: New World Library; 2017.
- Labate BC, Cavnar C. The expanding world ayahuasca diaspora: appropriation, integration and legislation. New York: Routledge; 2018.
- Nietzsche F. De geboorte van de tragedie. Amsterdam: Arbeiderspers; 2000[1872].
- Nietzsche F. Voorbij goed en kwaad. Amsterdam: Arbeiderspers; 2004[1885].
- Pinchbeck D, Rokhlin S. When plants dream. Ayahuasca, Amazonian shamanism, and the global psychedelic renaissance. Londen: Watkins; 2019.
- Shanon B. The antipodes of the mind. Charting the phenomenology of the ayahuasca experience. Oxford: Oxford University Press; 2002.
- Vermetten E, Krediet E, Bostoen T, Brecksema J, Schoevers RA, van den Brink WA. Psychedelica bij de behandeling van PTSS. *Tijdschr Psychiatr* 2020; 62: 640-9.
- Wasson RG, Ruck CAP, Hoffman A. The road to Eleusis. Unveiling the secret of the mysteries. New York: Yovanovitch; 1978.
- Zinberg N. Drug, set and setting. The basis for controlled intoxicant use. New Haven: Yale University Press; 1986.

SUMMARY

Three forms of Dionysus: recreational, medical and religious use of ayahuasca

A. VAN DER BRAAK

BACKGROUND Ayahuasca is a psychoactive tea that is rapidly gaining in popularity. Its effects are, however, widely different in various sets and settings, leading to various imaginings.

AIM To distinguish between the recreational, medical and religious use of ayahuasca, and further investigate its religious use.

METHOD Nietzsche's three forms of the Greek God Dionysus are used in order to describe and analyze the three contexts for ayahuasca use.

RESULTS The religious use of ayahuasca, for example in the Santo Daime church, can be understood as a contemporary form of Gnosticism.

CONCLUSION Research needs to take the various sets and settings of ayahuasca use into account. More research into the religious use of ayahuasca is needed.

TIJDSCHRIFT VOOR PSYCHIATRIE 62(2020)8, 721-725

KEY WORDS ayahuasca, Dionysus, gnosticism, religion, Santo Daime